

CAUSATIEVE EN DI-TRANSITIEVE CONSTRUCTIES

In diverse twintigste-eeuwse analyses van causatiefconstructies komt het idee voor dat die zijn opgebouwd uit twee relatief onafhankelijke deelstructuren. Voor zinnen van het type

- (1) Ik moest hem mijn rijbewijs laten zien
- (2) Dit deed hem zijn nietigheid beseffen

neemt men vaak aan dat de zgn 'causee'¹ (in deze voorbeelden *hem*), de rol van subject vervult ten opzichte van het complement van *laten* of *doen* (in dit geval resp. (*rijbewijs*) *zien* en (*zijn nietigheid*) *beseffen*), dat complement heeft in zo'n analyse dus een zin-achtige status. Deze gedachte is vooral prominent aanwezig in de generatieve grammatica (met betrekking tot het Nederlands in ieder geval sinds Evers 1975), maar is daar zeker niet toe beperkt, recentelijk is hetzelfde idee voor constructies met *laten* verdedigd door Dunhoven (1994a, b). Daartegenover stellen Kemmer en Verhagen (1994) dat causatiefconstructies te beschouwen zijn als (beperkte) *uitbreidingen* van enkelvoudige zinsstructuren, waarin in plaats van een enkel onanalyseerbaar werkwoord een samengesteld predikaat voorkomt, en waarvan de rollenstructuur zich voegt naar die van enkelvoudige zinnen. De rol van *hem* in (1) en (2) wordt niet bepaald ten opzichte van de complement-werkwoorden *zien* en *beseffen* in isolatie (zoals geïmpliceerd door de opvatting van *hem* als subject), maar ten opzichte van de volledige met de zin beschreven situatie, die in die opvatting dan ook het karakter heeft van een enkelvoudig gebeuren.

De belangrijkste evidentie voor deze analyse, die in Kemmer en Verhagen (1994) gegeven wordt, heeft betrekking op de wijze waarop de rol van dergelijke participanten gemarkeerd kan worden. Het blijkt cross-linguïstisch het geval te zijn dat die markeringen overeenstemmen met markeringen die ook in andere constructies, en dan met name in enkelvoudige zinnen met een 'één-werkwoords-predikaat', mogelijk zijn. Zo kan de 'causee' in (1) eventueel gemarkeerd worden met het voorzetsel *aan*.

- (3) Ik moest mijn rijbewijs aan hem laten zien

In dat geval staat deze participant dus bij voorkeur ook meer achteraan (zie voor meer details voor het Nederlands op dit punt Verhagen en Kemmer 1992, 1996).

De eenvoudigste verklaring hiervoor is dat de rol van de 'causee' in het gebeuren als geheel – dus niet zozeer t.o.v. *mijn rijbewijs zien* als wel t.o.v. *mijn rijbewijs laten zien* – zoveel overeenkomst vertoont met die van een 'recipient' dat dat de markering met *aan* rechtvaardigt. Een van de (gewenste) consequenties van dit semantische voorstel is dat het

¹ Voor deze terminologie, zie Kemmer en Verhagen (1994: 119), verderop gebruik ik ook de aldaar ingevoerde term 'affectee' ter aanduiding van het object van de gehele handeling wanneer het complement van het causatief-werkwoord transitief is, dus voor *mijn rijbewijs* en *zijn nietigheid* in resp. (1) en (2).

onmiddellijk verklaart waarom er in veel gevallen geen markering met *aan* mogelijk is, zoals in

- (4) Ik liet hem mijn rijbewijs kopiëren
 (4)' *Ik liet mijn rijbewijs aan hem kopiëren

Op grond van deze observatie kan allereerst een interessante theoretische conclusie getrokken worden over de di-transitieve constructie in het hedendaags Nederlands, nl dat die *geen specifieke semantische rollen* aan de objecten oplegt – een conclusie die op andere gronden reeds verdedigd wordt in Schermer-Vermeer (1991)² Een causaal gebeuren als aangeduid in (4) voegt zich kennelijk probleemloos in het patroon van die di-transitieve constructie, ondanks het feit dat de semantische rol van de 'causee' zich hier niet goed op één lijn laat stellen met die van een (traditioneel) indirect object (en het begrip 'indirect object' zodanig uitbreiden dat *hem* in (4) er wèl onder valt, komt inhoudelijk gezien wel op dezelfde gedachte neer, vermoed ik) Kennelijk is voor het toepassen van het 'templaat' van de di-transitieve constructie niet meer nodig dan dat de rollen van de drie participanten in het hele gebeuren zich ten opzichte van elkaar laten ordenen als 'bron' van het gebeuren, 'object' van het proces, en 'intermediair' (in (4) dus *hem*)

Nu kan er op gewezen worden dat bij dit soort gevallen markering met *aan* niet mogelijk is, maar met *door* wel

- (5) Ik liet mijn rijbewijs door hem kopiëren

Het is echter opvallend dat de 'causee' dan duidelijk een instrument-achtige rol heeft, d w z een soort rol die ook in andere constructies door *door* gemarkeerd kan worden, de zin heeft eigenlijk geen permissieve lezing (\pm 'Ik stond hem toe mijn rijbewijs te kopiëren'), zoals (4) die gemakkelijk kan hebben (Verhagen en Kemmer 1996, §5) Dergelijke verschijnselen zijn, zoals gezegd, behoorlijk algemeen, mij is ook geen beschrijving van een taal bekend die een speciale casusmarkering of een apart voorzetsel zou hebben om de rol van 'causee' (in de zin van subject van een infinitief complement van een causatief-werkwoord) te markeren Kortom, alles lijkt erop te wijzen dat het bijzondere aan causatief-constructies precies bestaat in de causatief-markeringen door *doen* of *laten*

Aan dit complex van overwegingen wil ik hier voor het Nederlands een argument toevoegen dat betrekking heeft op volgordeverschijnselen die zich voordoen als de 'causee' *niet* op een speciale manier gemarkeerd is Net als een indirect object neemt die dan veelal een 'middenpositie' in de zin in (zie ook de voorbeelden (1), (2) en (4))

- (6) We hebben onze advocaat een kort geding laten aanspannen (Causee – Affectee)
 (7) Hij zal ons de uitkomst laten weten (Id)

² Zie voor een parallel idee over de relatie tussen volgorde en semantische rollen m n Verhagen (1989)

Dit is dus geheel overeenkomstig de 'standaardvolgorde' IO-DO in zinnen met een enkelvoudig werkwoord³ Nu weten we dat in dat laatste soort zinnen onder bepaalde omstandigheden (waarvan de analyse er hier nu niet toe doet), ook de volgorde DO-IO voorkomt (vgl. Verhagen 1986, Schermer-Vermeer 1991, en de in die werken aangehaalde literatuur, voor gedeeltelijk uiteenlopende visies) Een voorbeeld

- (8) Vervolgens heeft zij de voorzitter het verzoekschrift overhandigd (IO – DO)
 (9) Vervolgens heeft zij het hem overhandigd (DO – IO)

• Parallel hieraan treffen we ook causatief-constructies als de volgende aan

- (10) Ze zou het hem laten zien (Affectee – Causee)
 (11) Zijn moeder heeft het hem toch laten lezen? (Id)

Een en ander is niet afhankelijk van een 'recipient'-rol van de 'causee', ook bij een instrument-achtige rol treedt dit verschijnsel op

- (12) Zij liet de aannemer het moeilijke werk doen (Causee – Affectee)
 (13) Zij liet het hem doen (Affectee – Causee)

Evenmin is een en ander afhankelijk van het gebruikte causatieve werkwoord De tot dusver gegeven voorbeelden bevatten allemaal *laten*, maar bij *doen* is precies hetzelfde aan de hand

- (14) Ik zal u te zijner tijd mijn standpunt doen weten (Causee – Affectee)
 (15) Ik zal het u te zijner tijd doen weten (Affectee – Causee)

Dit regelmatige patroon contrasteert met de situatie bij een werkwoord zoals *dwingen* (*vragen*, etc), dat eveneens causaliteit uitdrukt, maar met een infinitief-complement met *te* gecombineerd wordt In tegenstelling tot *doen* en *laten* bepaalt *dwingen* op zichzelf de 'rolverdeling' tussen de participanten (die van 'dwinger' en 'gedwongene')

- (16) Hij dwong de minister haar standpunt te herzien

Traditioneel wordt het complement dan ook als een aparte deel-structuur beschouwd (een beknopte bijzin), zodat het geheel bestaat uit een combinatie van twee deelzinnen, dus twee patronen van rolverdelingen, en niet als één rolverdelingspatroon – anders dus dan de eerder besproken gevallen Dit wordt ook bevestigd door het volgende bij *dwingen* e d i s de volgorde van de participanten altijd dezelfde, òók als ze pronominaal zijn

³ Het zal met name Ina Schermer duidelijk zijn dat ik dus van mening blijf dat het standaard karakter van deze volgorde toch wel een reëel verschijnsel is

- (16) Hij dwong de minister haar standpunt te herzien
 (17) Hij liet de minister haar standpunt herzien
 (16)' Hij dwong haar het te herzien
 (17)' Hij liet het haar herzien
 (16)" *Hij dwong het haar te herzien

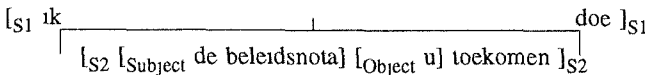
Er is bij deze volgorde-verschijnselen dus sprake van een nogal scherp contrast bij *doen* en *laten* doet zich precies hetzelfde patroon voor als in evident enkelvoudige zinsstructuren, en *beide* onderscheiden zich op dat punt van werkwoorden met beknopte bijzinnen. Er lijkt geen sprake van te zijn dat de structuur bij *laten* een soort tussen-categorie zou vormen tussen een enkelvoudige structuur bij *doen* en een tweeledige zoals bij *dwingen* (waartoe de gedachtengang in Duinhoven 1994a, b lijkt te strekken)

Het rollenpatroon bij causatief-constructies voegt zich dus ook blijkens volgorde-verschijnselen naar enkelvoudige zinnen. Dat wordt ten overvloede ook nog eens duidelijk als we zinnen als de volgende in de beschouwing betrekken

- (18) Ik doe u hierbij de Beleidsnota Herstructurering toekomen
 (19) Hij heeft haar zijn zenuwen niet laten blijken

We zouden op het eerste gezicht kunnen denken dat ook hier sprake is van een 'causee'- 'affectee'-verhouding en -volgorde in de tot nu toe besproken zin. Maar dat is niet zo. De *u* in (18) is niet degene die (toe)komt, het is de beleidsnota die ('aan') *u* toekomt. Evenzo is de *haar* niet degene die blijkt, maar zijn het de zenuwen die ('aan') haar blijken. Kortom, als we de complement-werkwoorden als kern van een aparte deelstructuur zien, moeten *u*, resp. *haar* als *objecten* bij die werkwoorden beschouwd worden. Als we ons b.v. voor (18) een 'onderliggende' tweeledige structuur voorstellen, ziet die er globaal als volgt uit

(18)'

Maar zo zou het wel erg raadselachtig worden dat het object van de 'lagere' deelstructuur hier toch bij voorkeur, zo niet verplicht, *tussen* de veroorzaker en de 'causee' in staat. Maar als we naar de door (18) en (19) *als geheel* uitgedrukte gebeurens kijken, dan kunnen we op dat niveau natuurlijk stellen dat *u* en *haar* een 'recipient'-rol vervullen ten opzichte van resp. *doen toekomen* en *laten blijken*. De semantische verhoudingen, en de (voorkeurs)volg orde, tussen de participanten in (19) zijn op het niveau van de gehele deelzin niet wezenlijk anders dan die in (20)

(20) Hij heeft haar zijn zenuwen niet laten merken

Bij een tweeledige structuur zouden we daarentegen de zaak zo moeten voorstellen dat (20) heel anders in elkaar zit dan (19), omdat in (20) *haar* uiteraard het subject en niet het

object van *merken* moet zijn. Dat suggereert dus een veel groter verschil tussen de zinnen dan nodig en gerechtvaardigd is, zowel wat syntactische eigenschappen (volgorde) betreft, als wat de semantische rolverdeling aangaat.

De di-transitieve constructie is een uniform, algemeen bruikbaar templaat, waarin ook samengestelde predikaten, in casu causatieve met *doen* en *laten*, 'ingevuld' kunnen worden, het interpretatie-aspect van een rolverdeling bron/intermediair/object, dat met di-transitiviteit als zodanig gepaard gaat, is constant voor de verschillende gebruiksgevallen, of het nu een combinatie betreft met een enkelvoudig werkwoord of een samengesteld causatief predikaat.

Bibliografie

- Dunhoven, A M , 1994a, 'Het hulpwerkwoord *doen* heeft afgedaan', *Forum der Letteren* 35, 110-131
- Dunhoven, A M , 1994b, '*Doen en laten* in beweging', *Forum der Letteren* 35 272-276
- Evers, A , 1975, *The transformational cycle in Dutch and German*, Bloomington, Ind , IULC, diss RUU
- Kemmer, S en A Verhagen, 1994, 'The grammar of causatives and the conceptual structure of events', *Cognitive Linguistics* 5, 115-156
- Schermer-Vermeer, E C , 1991, *Substantiele versus formele taalbeschrijving Het indirect object in het Nederlands*, Amsterdam, diss UvA
- Verhagen, A , 1986, *Linguistic theory and the function of word order in Dutch a study on interpretive aspects of the order of adverbials and Noun Phrases*, Dordrecht, Foris, diss VU
- Verhagen, A , 1989, 'Word order and (no) semantic roles', in W Bahner, J Schildt en D Viehweger (eds), *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists Berlin/GDR, August 10-August 15, 1987, II*, Berlin Akademie-Verlag, 1104-1108
- Verhagen, A en S Kemmer, 1992, 'Interactie en oorzakelijkheid Een cognitieve benadering van causatief-constructies in het Nederlands', *Gramma/TTT* 1, 1-20
- Verhagen, A en S Kemmer, 1996, 'Interaction and causation causative constructions in modern standard Dutch', *Journal of Pragmatics* 27